

Lexicographic Bulletin

Vol 1 (1939)

Lexicographic Bulletin

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΙ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

ΕΤΟΣ ΠΡΩΤΟΝ
1939

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Έτυμολογικαὶ διασαφήσεις

Demetrius J. Georgacas

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ
ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΙ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

ΕΤΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

1939

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Α. Α. Παπαδοπούλου Γραπτή και προφορική παράδοσις τῆς γλώσσης	σελ. 5 - 32
Ν. Π. Ἀνδριώτη <i>Paragaudis</i> - παραγαύδης (παραγώδης) - παραγαύδιον - παραγάδι	» 33 - 39
Σ. Γ. Καψωμένου Ἡ λέξις <i>φρέαρ</i> εἰς τὴν μεταγενεστέραν καὶ νέαν Ἑλληνικὴν	» 40 - 72
Δ. Ι. Γεωργακά Ἐτυμολογικαὶ διασαφήσεις	» 73 - 88
Β. Φάβη Μετάθεσις καὶ ἀντιμετάθεσις φθόγγων ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ μετ' ἀναφορᾶς εἰς τὴν ἀρχαίαν	» 89 - 142
Ι. Χ. Πούλου Γλωσσικὰ ἐκ Σίφνου	» 142 - 149

Ἐξετυπώθη τῇ 20 Μαρτίου 1940.

Κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν ἄρθρων τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς νέας Ἑλληνικῆς ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς ἄλλας μελέτας των οὐχὶ σπανίως παρέχεται ἀφορμὴ εἰς τοὺς συντάκτας νὰ προβοῦν εἰς εὐρύτερας ἐρεῦνας ἐχούσας σχέσιν πρὸς τὴν καθόλου ἱστορίαν τῆς γλώσσης, ἥτοι τὸ ἔτυμον καὶ τὴν γραμματικὴν μορφήν τῶν λέξεων, τὰς σημασιολογικὰς καὶ συντακτικὰς αὐτῶν χρήσεις κτ., καὶ περιλαμβάνουσας ὅλας τὰς ἐποχὰς τῆς ἱστορίας της, ἀρχαίαν, μεταγενεστέραν, μεσαιωνικὴν, μεταβυζαντινὴν καὶ νέαν. Αἱ ἐρευναι αὗται εἶναι ἀνάγκη νὰ διατυπωθοῦν εἰς ἰδίας πραγματείας, διότι εἶναι χρησιμώταται καὶ εἰς πάντα μὲν γλωσσοδίφην, πρὸ παντὸς ὅμως εἰς τὸ ἔργον τῆς συντάξεως τοῦ Λεξικοῦ ὡς διαφωτίζουσαι πλεῖστα ὅσα ζητήματα τῆς γλώσσης κατὰ τὴν μακροαῖωνα ἱστορίαν της. Αἱ τοιαῦται διατριβαὶ δημοσιευόμεναι ἀπὸ τοῦ 1914 μέχρι τοῦ 1923 εἰς τὸ εἰδικὸν περιοδικὸν *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς μέσης καὶ νέας Ἑλληνικῆς* καὶ ἔπειτα μετὰ τὴν παῦσιν τῆς ἐκδόσεώς του εἰς τὸ περιοδικὸν τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας Ἀθηνᾶ θὰ δημοσιεύωνται εἰς τὸ ἐξῆς εἰς τὸ παρὸν *Λεξικογραφικὸν Δελτίον*, τὸ ὁποῖον ἰδρύθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κατὰ τὸ ἐνεστῶς ἔτος.

Πρὸς ἀκριβεστέραν φωνητικὴν παράστασιν τῶν ιδιωματικῶν λέξεων ἐκτὸς τῶν κοινῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου γίνεται χρῆσις καὶ τῶν ἐξῆς ὡς καὶ ἐν τῷ Λεξικῷ.

ä, φθόγγος μεταξὺ ε καὶ α ἴσος περίπου πρὸς τὸ Γερμανικὸν ä.

b Λατινικὸν διὰ πάντα φθόγγον ἄρρινον προερχόμενον ἐκ τοῦ β, μβ, π, μπ.

γ, οὐρανικὸν γ κατόπιν τοῦ ὁποίου ἐξέπεσε φωνῆεν *i* (=ι, η, υ, ει, οι).

Τοῦτο ὡς καὶ τὰ ἐπόμενα οὐρανικὰ σύμφωνα διατηροῦν τὴν πρὸ τοῦ *i* προφορὰν των καὶ μετὰ τὴν ἔκπτωσιν αὐτοῦ.

- g Λατινικὸν διὰ πάντα φθόγγον ἄρρινον προερχόμενον ἐκ τοῦ γ, γγ, γκ, κ.
 d Λατινικὸν διὰ πάντα φθόγγον ἄρρινον προερχόμενον ἐκ τοῦ δ, νδ, ντ, τ.
 dd ἐκ τοῦ λλ, φθόγγος ἰδιάζων εἰς τὰς διαλέκτους τῆς κάτω Ἰταλίας.
 ζ, παχὺ ζ ἴσον πρὸς τὸ Γαλλικὸν j.
 ρ, οὐρανικὸν κ κατόπιν τοῦ ὁποίου ἐξέπεσε φωνῆεν i.
 λ, οὐρανικὸν λ κατόπιν τοῦ ὁποίου ἐξέπεσε φωνῆεν i.
 λ, ὑπερωικὸν λ τῆς Τσακωνικῆς διαλέκτου.
 ν, ὑπερωικὸν ν τῆς Τσακωνικῆς διαλέκτου.
 ρ, οὐρανικὸν ν κατόπιν τοῦ ὁποίου ἐξέπεσε φωνῆεν i.
 ξ, παχὺ ξ ἴσον πρὸς τὸ κθ.
 ο, φθόγγος μεταξὺ ε καὶ ο ἴσος περίπου πρὸς τὸ Γερμανικὸν ö.
 π, δασὺ π τῆς Τσακωνικῆς διαλέκτου.
 ρ, ὑπερωικὸν ρ τῆς Τσακωνικῆς διαλέκτου.
 σ, παχὺ σ ἴσον πρὸς τὸ Γαλλικὸν ch.
 τ, δασὺ τ τῆς Τσακωνικῆς διαλέκτου.
 χ, οὐρανικὸν χ κατόπιν τοῦ ὁποίου ἐξέπεσε φωνῆεν i.
 ψ, παχὺ ψ ἴσον πρὸς τὸ πθ.
 ω, φθόγγος ἴσος πρὸς τὸ ö.

Οἱ φθόγγοι ι, υ καθὼς καὶ τὸ ει, οι, υι προφέρονται κατὰ συνί-
 ζησιν πρὸς τὸν ἐπόμενον φθόγγον. Ὅμοίως ὡς ι προφέρονται καὶ τὸ
 ε καὶ αι, γράφονται ὅμως οὕτως διὰ λόγον ἱστορικόν.

Τὰ ὡς διπλᾶ προφερόμενα σύμφωνα γράφονται ἠραιωμένα μετὰ
 παύλας, οἷον πεθ - θερός, ἀμάκ - κωτος, φανερών - νω, ἄπ - παρος κτλ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 25 Ἀπριλίου 1939.

Ὁ Διευθυντῆς

ΑΝΘΙΜΟΣ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑΙ ΔΙΑΣΑΦΗΣΕΙΣ

Ι. ΚΥΡ, ΠΟΥΛΕΙΑ, ΜΟΥΡΓΟΣ, ΜΑΝΟΥΡΙ, ΚΑΛΑΜΜΑΤΑ, ΚΑΙΣΑΡΕΙΑ - ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΗ - ΧΑΣΙΑ

κύρις - κύρι - κύρ.

Περὶ τῆς λέξεως *κύριος* διέλαβον πολλοί¹. Ἐνταῦθα ἐνδιαφέρει πῶς προῆλθεν ὁ τύπος *κῦρ* Βυζαντινὸς καὶ νεώτερος.

Κατὰ τὸν ἀοίδιμον Κοραῖν² τὸ *κῦρ* εἶναι ἀποκεκομμένον τοῦ *κύριος*. Ὁ δὲ καθηγητὴς Γ. Χατζιδάκις ἠρομήνευσεν αὐτὸ καὶ τὸ *κυρός* ὡς διαστροφὰς ἐγγραμμάτων «ἐπὶ σκοπῷ παραλλαγῆς τοῦ τε τύπου καὶ τῆς σημασίας ἀπὸ τοῦ ἀλωβήτου *κύριος* *κυρίου*»³ καὶ πάλιν ὅτι ἐκ τοῦ *κύριος* κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους καὶ μεσαιωνικοὺς χρόνους συνεσταλμένον τὸ *κύρις* «συνέστειλαν περαιτέρω οἱ λογιώτατοι τοῦ μέσου αἰῶνος συνθηματικῶς εἰς *κῦρ* ὡς τιμητικὸν ἐπίθετον, προσφώνησιν κλπ. ἀνθρώπων ὑποδεεστέρων τῶν ἀρχόντων. Ὅτι ὁ λαὸς δὲν ἠδύνατο νὰ συστείλῃ περαιτέρω τὸ *κύρις* καὶ νὰ σχηματίσῃ λέξιν λήγουσαν εἰς *ρ*, *κύρ*, τοῦτο οὐδενὸς χρήζει περαιτέρω λόγου»⁴.

Ἄς ἐπιτραπῆ ἡ γνώμη ὅτι ὁ τύπος *κύρ*, ὅπως καὶ τὸ *κυρός* (πληθ. *κυροὶ* καὶ *κυροῦδες*), δὲν εἶναι διαστροφή τῶν λογίων, ἀλλὰ τύπος προελθὼν ἀναλογικῶς. Τὸ *κύρις* (=πατήρ) λέγεται καὶ σήμερον πολλαχοῦ, *κύρς* κατὰ τὰ βόρεια ἰδιώματα. *Κῦρ* εἶναι ἐπίσης τύπος κοινὸς (ὁ *κῦρ* Γεώργις, ὁ *κῦρ* Γιάννης κτ.), εἶναι δὲ αὐτὴ ἡ κλητικὴ πτώσις *κῦρ* τοῦ *κύρις* (τοῦ *κύριος* ἦτο *κύριε*).

³ Ἦτο δὲ ἡ πλήρης κλητικὴ πτώσις *κύρι* π. χ. «ναί, κύρι, ἔπαρε τὴν κήλην

¹) *Du. Cange* ἐν λ. *κῦρ*.—² *Αδ. Κοραῖ*, Ἔταξια 1,330.—*Ν. Πολίτης*, *κύριος* - *κυρία*: περιοδ. «Παρθενῶν» 2 (1872 - 3) 952 - 3.—*Τρύφ. Εὐαγγελίδης*, *Κύριος* - *κυρία*: Ἀττικὸν ἡμερολόγιον 25 (1896) 188 - 199.—*Γ. Χατζιδάκις*, Ἀθηνᾶ 21 (1909) 459.—*Σ. Κουγέας*, *Byzant. Zeitschr.* 16 (1907) 591.—*Γ. Ἀρβανιτάκις*, Ἐπετηρ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδῶν 2 (1925) 190 καὶ ἐκτενέστερον *Κ. Ἀμαντος*, *Byzant. Zeitschr.* 28 (1928) 18 - 20.

²) Ἔταξια 1,119. Πβ. καὶ τοὺς ἀκολουθοῦντας αὐτὸν *Περίδην* ἐν τῷ Λεξικῷ (1854) καὶ *Ν. Πολίτην* ἐνθ' ἀν. 953^α.

³) *MNE* 2, 128.

⁴) Ἀθηνᾶ 21 (1909) 459 - 460.

μου»¹, «τί ἔν², κύρι;»², «κὺρ Ἀντώνι, Γεώργι... ἀλλ' ὅμως σύ, κύρι Ἰωσήφ...»³, «κέλευσον, κύρι ἄββᾶ»⁴, «θέλεις μαθεῖν, κύρι»⁵ κ.ο.ύ.κ. Ἐν τῇ συνεκφορᾷ ταύτῃ κύρι Θεόδωρε (Θεοφ. Συνέχ. 356,1), κύρι Ζωίλε (Λεόντ. Νεαπόλεως 44, 10) κύρι Βασίλει, κύρι Γεώργι, κύρι Πέτρο, κύρι Προκόπι⁶ κττ. τὸ τελικὸν ἰ ἐσιγήθη παρὰ τὸ ρ (πβ. περβόλι, περπατῶ, ἐρονός κτλ.)· πβ. καὶ μωρ⁷ γυναικα, μωρ⁸ κακοιτέλα, μωρ⁹ Γεώργαινα (ἀντὶ μώρη < μωρή). Εἶπον λοιπὸν κὺρ Λέον (Θεοφ. Συνέχ. 350,23), κὺρ Βασίλει, κὺρ Γεώργι, κὺρ Πέτρο κλπ.· πβ. «λέγουν καὶ σύ, κὺρ γάδαρε, πῶς ἔναι ἡ βουλή σου»;⁷ Ὁ λίαν εὐχρηστος οὗτος κλητικὸς τύπος κὺρ μετεφέρθη ἀναλογικῶς εἰς τὴν ὀνομαστικὴν τοῦ ἐνικοῦ, ὁ κὺρ Βασίλει, ὁ κὺρ Γεώργι, ὁ κὺρ Πέτρος κτῳ. ἡ ἐπικράτησις τοῦ κλητικοῦ τύπου εἶναι φυσική, ὅταν πρόκειται περὶ λέξεων προσφωνήσεως. Ὅτι δ' ἐγένετο τοῦτο πράγματι δεικνύει καὶ ὁ ἀκεραιότερος τύπος κύρι παθὼν τὸ αὐτό· οὕτω παραδίδεται κύρι ὁ ἐπίσκοπος (Γεώργ. Μοναχός 676, 19), κύρι ὁ μέγας (Λεόντ. Νεαπόλεως 24, 17), κύρι ὁ πατριόκιος (αὐτόθι 23, 10), ἐλέγετο δὲ καὶ ἐν Τραπεζοῦντι ἡ ὀνομαστ. ὁ κύρι μου βεβαίως ἐκ τῆς κλητ. κύρι μου. Ἐχομεν δὲ καὶ τὸ παρόλληλον ὁ πάτερ δεῖνα, π.χ. ὁ πάτερ Ἀγαθάγγελος, ὁ πάτερ Λαυρέντιος κτῳ. ἐκ τῆς κλητικῆς προσφωνήσεως πάτερ⁸. Τέλος τὸ κὺρ τοῦτο ἔγινεν ὅλως ἄκλιτον· οὕτω π.χ. «κανὼν ὁ τοῦ κὺρ Κοσμᾶ», «αἰ τοῦ κὺρ Ἰωάννου», κὺρ Θεοφάνους, κὺρ Ἰωσήφ⁹ καὶ σημερινὰ τοῦ κὺρ Ἀλέξι, τὸν κὺρ Βασίλει, κὺρ γιατροὶ κλπ.

πλειᾶς - πλειᾶ - πούλειᾶ - πούλειᾶ.

Πρῶτος ὁ Th. Kind¹⁰ ἠρμήνευσε τὸ Ρόδιον πλειᾶ (= πούλειᾶ) ἐκ τοῦ πλειᾶδα δι' ἀποβολῆς τῆς τελικῆς συλλαβῆς.

¹) Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Varia graeca sacra*, Πετρούπολις 1908, σ. 11.

²) ἔνθ' ἄν. σ. 68.

³) ἔνθ' ἄν. σ. 286.

⁴) Βίος τοῦ ἁγίου Νικολάου (ἔκδ. Anrich) 1, 27, 10.

⁵) Βίος Κοσμᾶ καὶ ΛαμIANOῦ (Deubner 141, 75).

⁶) Ἐκ τῆς συνεκφορᾶς ἐν τῇ κλητικῇ πτώσει κύρι Θεόδωρε, κύρι Παχώμιε, κύρι Ἰωάννη προήλθον καὶ τὰ ὀνόματα Κυριθεόδωρος, Κυριπαχώμιος, Κυριωάννης κ. ἄ. Οὕτω καὶ ἐκ τῆς κλητικῆς τούρι Μῶκο (Μῶκος παρωνύμιον) ἠδύνατο νομίζω, νὰ προέλθῃ τὸ ἐπών. Τουριμῶκος.

⁷) Συναξάριον γαδάρου στ. 121 (ἔκδ. Wagner).

⁸) Πβ. καὶ ὁ κύριος καθηγητᾶς, ὁ Δέσποτας καὶ περαιτέρω ὁ δυνάμεως (κύριε τῶν δυνάμεων), ὁ Δοξαπατρίς κττ. Ἰδ. Γ. Χατζιδάκι, Ἀθηνᾶ 40 (1928) 22 σημ. 1.

⁹) Ἰδ. Du Cange ἐν λ. κὺρ.

¹⁰) Kuhn's Zeitschr. 15 (1866) 147.

Ὁ Κ. Foy¹ συνῆψε τὸ Κύπριον *ὄπλειά* πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ προθετικοῦ *ὀ-* καὶ τὸ δημῶδες *πούλεια* πρὸς τὸ ἀρχαῖον *πλειάς*, ὁμοίως δὲ ὁ Γ. Χατζιδάκις², ὁ ὁποῖος ἠρμήνευσε τὸ *πούλεια* δι' ἀναπτύξεως *ου*³ καὶ τὸ *ὄπλειά*, ὡς ὁ Foy⁴. Κατὰ δὲ τὸν G. Meyer⁵ τὸ *πούλεια* (= *πλειάς*) παρήχθη ἐκ τοῦ πληθυντ. τὰ *πουλιὰ* δι' ἀλλαγῆς γένους καὶ τονισμοῦ. Τὸ ἀρκτικὸν *ὀ-* χάριν εὐφωνίας ἐρμηνεύει ὁ Σ. Μενάρδος εἰς τὰς λέξεις *ὄπλειά* καὶ *ὄσκιά*⁶.

Ὁ καθηγητὴς Ἰω. Καλιτσουνάκις⁷ ὑποθέτει ὅτι ἐκ τοῦ ἀρχαίου *πλειάς* προῆλθε ἡ *πλειά* ἐν Ρόδῳ (*ἀπλειά* ἐν Λιβυσίῳ κατὰ τὸ ἀπλῶνω, *ὄπλειά* ἐν Κύπρῳ κατὰ τὸ ὄπλον [;]), ἐκ δὲ τοῦ *πλειά* προῆλθεν ἡ *πουλλειά* κατὰ παρετυμολογίαν πρὸς τὸ τὰ *πουλλιά* καὶ τέλος κατ' ἀναβιβασμὸν τοῦ τόνου ἡ *πούλλεια* τὴν διὰ διπτοῦ *λλ* γραφὴν θεωρεῖ ὡς τὴν μόνην ὀρθήν· ὁ δὲ τύπος *πηλιὰ* προῆλθε κατ' αὐτὸν παρετυμολογικῶς πρὸς τὸ *πηλός*.

Κατὰ τὸν Μ. Φιλήνταν⁸ τὸ *πλειάς* θὰ ἐγένετο κανονικῶς *πλειάδα*, καὶ *πουλειάδα*, παρετονίσθη δὲ τοῦτο καὶ συγχρόνως ἔχασε τὴν τελικὴν συλλαβὴν *-δα*, ὥστε ἔγινε *πούλεια*, ἔνεκα συνάψεως πρὸς ἕτερον οὖσ. *πούλεια* (= *κλῶσσα*), ὅπερ πάλιν προῆλθε διὰ συμφύσεως *πούλη* + *πούλα*· ἐπειδὴ τὰ ἑπτὰ ἄστρα τῆς *πλειάδος* εἶναι ὡς τὰ ὀρνίθια περὶ τὴν *κλῶσσαν*, εἶπον καὶ τὸν ἀστερισμὸν *πούλεια*, ὡς ἀλλαχοῦ τὸν αὐτὸν ἀστερισμὸν ἐκάλεσαν *κλῶσσα* καὶ *κλωσσαριὰ*.

Οἱ Ρουμᾶνοι G. Pascu⁹ καὶ Th. Caridan¹⁰ παράγουν τὸ νεοελληνικὸν *πούλεια* ἐκ τοῦ Ρουμανικοῦ *pu'la*, τὸ ὁποῖον σημαίνει καὶ τὴν ὀρνίθα καὶ τὴν *πλειάδα*.

Εἶδομεν ἀνωτέρω πῶς ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ Meyer, τοῦ Καλιτσουνάκι καὶ τοῦ Φιλήντα ἡ παραγωγή τοῦ *πούλεια*. Ἀναντίρρητον δὲ μένει ὅτι ἡ λέξις αὕτη, πανελληνίως καὶ ὑπ' ἄλλους τύπους φερομένη ἦτοι *πλειά* (Κάλυμνος, Κάρπαθος, Κάσος, Ρόδος), *ἀπλειά* μετὰ προθετικοῦ *ἀ-* (Λιβύσιον), *ὄπλειά*¹¹ (Ἀστυπάλαια,

¹) Lautsystem der griech. Vulgärsprache, Leipzig 1879, σ. 113.

²) MNE 1,228.

³) MNE 2,294.

⁴) αὐτόθι 228, 232.

⁵) Analecta graeciensia, Graz 1893, σ. 20.

⁶) Ἀθηνᾶ 6 (1894) 146.

⁷) Mittel- und neugriech. Erklärungen bei Eustathius, Berlin 1919, σ. 46-7, § 126.

⁸) Γλωσσογνώσις καὶ γλωσσογραφία ἑλληνική 2,100 καὶ 217, καὶ 3,174-5 καὶ 217.

⁹) Rumänische Elemente in den Balkansprachen, Genève 1924, σ. 24.

¹⁰) Dacoromania IV 2 (1927) 267.

¹¹) Πβ. καὶ *σκιὰ* - *ὄσκιὰ* - *ροσ-σιὰ* ἐν Κύπρῳ, ὅπρ' αὐτόθι κ.ἀ. Ἰδ. Χρ. Παρτελίδη, Φωνητικὴ σ. 23.

Κάρπαθος, Κύπρος), *πλειά* (Οἰνοῦς Λακωνικῆς, Χίος) μετ' ἀνεπτυγμένου *ι*, προῆλθεν ἐκ τοῦ ἀρχ. *πλειάς*.

Νομίζω δὲ ὅτι ὁ τρόπος τῆς παραγωγῆς τοῦ κοινοῦ *πούλεια* ὑπῆρξεν ὁ ἀκόλουθος.

Ὅπως τὰ τριτόκλιτα *θέσι*, *λέξι*, *πόλι*, *ράχι* κττ. καὶ *ἀνθρωπότη*, *νεότη*, *γλυκότη* κττ. ἀπέβαλον τὸ τελικὸν -ς ἐν τῇ ὀνομαστικῇ διὰ κλιτικὸν ἔξομαλισμὸν πρὸς τὰ πρωτόκλιτα *ἀδελφή*, *ζώνη*, *κόρη* κττ., ὁμοίως τὰ δευτερόκλιτα *πρόοδο*, *Κόρηθο*, *Νάξο* κττ.¹, οὕτως εἶπον οἱ ὁμιλοῦντες καὶ *πλειά* ἀντὶ *πλειάς* καὶ κατὰ τὸ σύστημα *πλευρά* - *πλευρᾶς*, *χαρά* - *χαρᾶς* κτθ. καὶ ἡ *θέσι* - *τῆς θέσις*, ἡ *κοιότη* - *τῆς κοιότης*, ἡ *νεότη* - *τῆς νεότης*, ἡ *Νιό* - *τῆς Νιός*, ἡ *Χιό* - *τῆς Χιός*, εἶπον καὶ ἡ *πλειά* - *τῆς πλειᾶς* καὶ αἶτ. τὴν *πλειά(ν)*.

Δι' ἀναπτύξεως τοῦ *ι* καὶ *ου* προῆλθον οἱ τύποι *πλειά* (Οἰνοῦς Λακωνικῆς, Χίος) καὶ **πουλειά*, προβαθμίδες τοῦ κοινοῦ δημώδους τύπου *πούλεια*. Ὁ τελευταῖος παρωξυτονήθη πιθανῶς ἔνεκα παρετυμολογικῆς συνάψεως πρὸς τὸ οὐσ. *πούλλα* (=κόττα) ἢ *πούλλα* (=κλώσσα). Τὴν παρετυμολογικὴν ταύτην σύνδεσιν ὑποδεικνύει σαφῶς τὸ Ρουμανικὸν *puľ'a*, τὸ ὁποῖον δηλοῖ 1) τὴν ὄρνιθα, 2) τὴν *πλειάδα*· πρόκειται δηλ. καὶ εἰς αὐτό, ὡς νομίζω, περὶ δύο λέξεων ἧτοι *πούλλα* καὶ *πούλεια*. Βέβαιον πάντως εἶναι ὅτι τὸ Ρουμανικὸν ἐλήφθη ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ ὄχι ἀντιθέτως, ὡς ὑπεστήριξαν οἱ Ρουμᾶνοι. Τὸ δὲ νεοελληνικὸν ἱστορικῶς πρέπει νὰ γράφεται *πούλεια*.

μούργα - μουργός - μοῦργος.

Τὸ ἐπίθ. *μοῦργος* φέρεται κατὰ τὸν 6^{ον} ἢ 7^{ον} αἰ. μ. Χ.² Ὁ C. Höeg³ παράγει τὸ ἐπίθ. ἐκ τοῦ ρ. *μουργίζω* κατὰ τὸ ἀντίστροφον σχῆμα *ἀσπρίζω* - *ἄσπρος*. Κατὰ τὸν συνάδελφον Στ. Καψωμένον⁴ τὸ ἐπίθ. παρήχθη κατ' εὐθεῖαν ἐκ τοῦ οὐσ. *μούργα* (ἀμόργη): «Von μούργα ist μοῦργος entstanden, und auf letzteres geht das Farbenadjektivum der Balkansprachen zurück». Ὁ G. Pascu⁵, ὁ Th. Capidan⁶, ὁ T. Parahagi⁷ καὶ ὁ Ad. Maidhof⁸ παράγουν αὐτὸ ἐκ τοῦ Ρουμανικοῦ *murga*.

¹) Ἴδὲ Γ. Χατζιδάκι, MNE 1,59 - 60, 369.

²) Τὴν περὶ αὐτοῦ παλαιότεραν βιβλιογραφίαν βλ. παρὰ St. Kapsomenos, Byzant. Zeitschr. 36 (1936) 316 - 7.

³) Les Saracatsans, Paris - Copenhagen 1925 - 26, τ. 2, σ. 120.

⁴) ἔνθ' ἀν. σ. 317.

⁵) Rumänische Elemente in den Balkansprachen, σ. 68.

⁶) Dacoromania IV 2 (1927) 952.

⁷) Graii si suflet 2 (1927) 266.

⁸) Neugriech. Rückwanderer aus den roman. Sprachen, Athen 1931, σ. 37.

Ἔτι τὸ ἐπίθετον *μοῦργος* εἶναι ἑλληνικὴ λέξις εἶχεν ἤδη λεχθῆ¹. Ἡ ἐτυμολογία τοῦ Στ. Καψωμένου κατ' εὐθείαν ἐκ τοῦ οὐσ. *μούργα* προσκρούει εἰς τὸν γνωστὸν κανόνα τῆς παραγωγῆς μετουσιαστικῶν εἰς -ός ὀξυτόνων ἐξ οὐσιαστικῶν βαρυτόνων, π. χ. ζώνη - ζωνός, φλόγα - φρογός κτ. (ὄχι ζῶνος, φρόγος)². κατὰ ταῦτα ὀρθῶς ἐκ τοῦ *μούργα* παράγεται *μουργός*. Ὄντως δὲ *μουργός* (= φαιός, ἀσπρόμαυρος) φέρεται ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Γαζῆ, *μουργόν* ἐν Καρπάθῳ ὄνομα προσωπικὸν αἰγός «τὸ κατὰ τὰ ἐμπρόσθια μέλαν, κατὰ τὰ ὀπίσθια δὲ λευκόν»³, *μεργή* (αἶγα) ἐν Χίῳ, *μουργός* ἐν Εὐβοίᾳ («κ^{ου}τάβ^ι μουργό» Στρούπονες), Ἡπείρῳ καὶ Καρπάθῳ.

Κατὰ ταῦτα ἐκ τοῦ *μούργα* παρήχθη τὸ μετουσιαστικὸν *μουργός*. Ὁ δὲ τύπος *μοῦργος*, π. χ. «μοῦργα φορέματα»⁴, προῆλθε δι' ἀναλογικοῦ ἀναβιβασμοῦ τοῦ τόνου ἦτοι κατὰ τὸ *μαῦρος*, τὸ ἀντίθ. *ἄσπρος*. Πβ. καὶ *μουντός* - *μοῦντος* (μαῦρος ἵππος).

μανούρι.

Τὸ οὐσ. *μανούρα* παράγεται κατὰ τὸν K. Dieterich⁵ ἐκ τοῦ Ἰταλ. *mano*. Τὸ οὐσ. *μανούρι* τῶν Βλάχων θεωρεῖ ὁ G. Pascu⁶ σκοτεινῆς ἀρχῆς ὅπως καὶ ὁ Th. Capidan⁷. Ὁ K. Νικολαΐδης⁸ παράγει τὸ Κουτσοβλαχ. *μανούρε* (θηλ. = εἶδος τυροῦ, *μανούρι*) «ἐκ τοῦ *manuarius* = ὁ δραγμαευθεὶς, κληθεὶς οὕτω ἐκ τοῦ μεγέθους καὶ τοῦ σχήματος, Ἰταλ. *manubrio*». Ὁ δὲ C. Höeg⁹ παράγει τὸ *μανούρ* (= μέγας στρογγυλὸς τυρὸς) τῶν Σαρακατσαναίων ἐκ τοῦ Ρουμανικοῦ *mânure*. Τὸ οὐσ. εἶχε συνάψει πρὸς τὸ ἐπίθ. *μανός* ὁ Στ. Ξανθουδίδης¹⁰, ἀλλὰ τελευταίως ὁ G. Rohlfs¹¹ δέχεται τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ Dieterich καὶ παράγει ἐκ τοῦ Λατιν. *manus* καὶ πάλιν τὸ τοῦ Otranto *μανούρι* καὶ *μανούρα* μὲ τὴν σημασίαν «*caciucola che si forma nella mano coi residui della pasta*» ἐκ τοῦ δημώδους *μανούριον* «*sp. di formaggio bianco*¹²».

¹) Ἰδ. Στ. Καψωμένον ἐνθ' ἀν. σ. 317 καὶ σημ. 4.

²) Περὶ τούτου βλ. τελευταίως B. Φάβην, Ἀθηνᾶ 49 (1939) 43 - 48.

³) Ἐμμ. Μανολακάκης, Ζωγράφειος Ἀγών 1 (1891) 329β.

⁴) A. Thumb, Indogerm. Forschungen 2 (1893) 119 σημ. 1.

⁵) Byzant. Zeitschr. 10 (1901) 594.

⁶) Dictionnaire étymologique macédo-roumain, Jasi 1925, 1,2426.

⁷) Dacoromania IV. ² (1927) 955.

⁸) Ἐτυμολογ. λεξικὸν τῆς Κουτσοβλαχικῆς γλώσσης, Ἀθῆναι 1909, σ. 278.

⁹) Les Saracatsans, 2, 151.

¹⁰) Ἀθηνᾶ 26 (1914) 158.

¹¹) Etymol. Wörterbuch der unteritalien. Gräzität, Halle 1930, σ. 159.

¹²) Scavi linguistici nella Magna Grecia, Roma 1933, σ. 69.

Τὸ οὖσ. *μανούρι* ὅμως σημαίνει τυρὸν κατωτέρας ποιότητος, ἀραιόν, καὶ ἀπαντιᾶ πολλαχοῦ· ἀφοῦ δὲ φέρεται καὶ ἕτερον οὖσ. *μανούλλι* συνώνυμον, εἶναι σαφὲς ὅτι ἡ κατάλ. — οὖρι καὶ ἡ — οὖλλι εἶναι ὑποκοριστικαὶ τοῦ οὖσιαστικοποιηθέντος ἐπιθ. *μανὸς* ἀντὶ *μανὸς τυρός*. Πβ. καὶ *μαλακὸς τυρός* = *μαλάκα*.

Κατὰ ταῦτα τὸ Ρουμανικὸν καὶ τὸ Βλαχικὸν *mâpure* εἶναι δάνειον ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς.

καλαμάτα καὶ Καλαμ(μ)άτα.

Ἐκ τοῦ οὖσ. *κάλαμος* ἐθεώρει παρηγμένον τὸ μεσαιωνικὸν καὶ νέον τοπωνύμιον *Καλαμάτα* τῆς Πελοποννήσου ὁ καθηγητῆς Γ. Χατζιδάκις¹. Τὴν παραγωγὴν ταύτην δέχεται ὁ Κ. Dieterich² καὶ ἐπανέλαβε πρό τινων ἐτῶν ὁ καθηγητῆς Σ. Κουγέας³. Παραγωγὴν τοῦ τοπωνυμίου ἐξ ἐπωνύμου *Καλαμμάτας* (καλομμάτις) προέτεινεν ὁ καθηγητῆς Κ. Ἀμαντος⁴. Ὁ δὲ ἀείμνηστος Ν. Πολίτης⁵ δέχεται ὅτι τὸ ὄνομα ἐλήφθη «ἐξ ὑπάρχοντος βεβαίως ἐν τῇ πόλει ἐπισήμου τινὸς ναοῦ ἢ μοναστηρίου ἀφιερωμένου εἰς τὴν Παναγίαν τιμωμένην ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν ταύτην *Καλαμάτας*»⁶, τοῦτο δὲ δέχονται καὶ ἄλλοι⁷.

Ἄς ἐπιτραπῆ νὰ θεωρῶ πιθανὴν τὴν γνώμην τοῦ Πολίτου τροποποιουμένην. Καὶ ὅτι μὲν ὁ παλαιότερος τύπος τοῦ ὀνόματος εἶναι *Καλομμάτα*, φερόμενος ἐν τῷ Χρονικῷ τοῦ Μορέως καὶ ἐπὶ ἐγγράφου⁸, ἀντὶ τοῦ ὑστερωτέρου *Καλαμάτα*, εἶναι, νομίζω, ἀναμφισβήτητον. Ὡς πρὸς δὲ τὴν σύνθεσιν αὐτοῦ ἔχομεν παράλληλα *Βουδομμάτης* (ἄι - Γιάννης ὁ Β. ἐν Χίῳ), *Μεγαλομμάτης* (ἄγιο - Νικόλας ὁ Μ. ἐν Ζακύνθῳ), *Μεγαλομμάτα* (Παναγία ἢ Μ. ἐν Ἑπτανήσῳ καὶ Τήνῳ), *Γουρλομμάτα* (Παναγία ἢ Γ. ἐν Λέρῳ), ὡς ἐπίθετα προσώπου. Ἀφοῦ δὲ ὁ ἐν τῷ Χρονικῷ τοῦ Μορέως ἐξάκις φερόμενος ἀλώβητος τύπος *Καλομμάτα* εἶναι ὁ πρῶτος καὶ ἠλλοιώθη εἰς τὸν τύπον *Καλαμμάτα* (κατ' ἀφομοίωσιν τοῦ ο πρὸς τὸ α τῶν παρακειμένων συλλαβῶν), νομίζω ὅτι ὁ πρῶτος οὗτος τύπος

¹) Γλωσσολογικαὶ μελέται, Ἀθῆναι 1901, σ. 13. Πβ. καὶ ΜΝΕ 1, 492, ὅπου τὸ ο τοῦ τύπου *Καλομάτα*, ἐρμηνεύεται ὡς ὑπείσελθὸν συνδετικὸν φωνῆεν (ἦτοι ὁ τύπος ἐκ τοῦ *Καλαμάτα*), ἀληθὲς ὅμως εἶναι ὅτι τὸ ο εἶναι ἀρχικόν.

²) Byzant. Zeitschr. 14 (1905) 296 καὶ Balkan - Archiv 4 (1928) 151, ἐνθα καὶ τονίζει *Καλαμάτα* ὄχι ὀρθῶς.

³) Ἑλληνικά 6 (1933) 320.

⁴) Die Suffixe der neugriech. Ortsnamen, München 1903, σ. 71.

⁵) Λαογραφ. σύμμεικτα 1 (1920) 142 - 5. Ἡ γνώμη του αὐτῆ διετυπώθη ἤδη τῷ 1917 ἐν ἐφημερίδι τῶν Καλαμῶν.

⁶) ἐνθ' ἀν. σ. 145.

⁷) Π. χ. βλ. Π. Στυλιανόπουλον, Μεγ. Ἑλλην. Ἑγκυκλοπ. 13 (1930) 524γ.

⁸) Miklosich - Müller, Acta et diplomata græca, 4, XI.

Καλομμάτα μόνον ἐκ τοῦ ἐπιθέτου *καλομμάτης* δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ, ὄχι ἄλλως¹.

Ὁ καθηγητὴς Κουγέας ἔχει δίκαιον, ὅτι ἀληθῶς «οὐδεμία παράδοσις διεσώθη περὶ τοιούτου τοπωνυμίου Παναγίας εἰς τὴν χώραν»², ἂν καὶ θεωρῶ φυσικὸν ὅτι ὑπάρχουσα παράδοσις ἠδύνατο νὰ ἐξαλειφθῆ διὰ τῶν αἰώνων· πάντως οὐδεμία γραπτὴ παράδοσις περὶ ναοῦ ἢ μονῆς τινος ἐπ' ὀνόματι Παναγίας *Καλομμάτας* διεσώθη. Νομίζω διὰ τοῦτο, ὅτι τὸ ἐπίθετον *Καλομμάτα* ἠδύνατο νὰ ἀνήκη ὄχι ἀπαραιτήτως εἰς Παναγίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς γυναικὰ τινα, ἢ ὁποία ἔφερον αὐτὸ ὡς προσωνυμίαν εἴτε ὡς κύριον ὄνομα. Ἐκ τοῦ ὀνόματος δὲ τῆς γυναικὸς ταύτης ἠδύνατο νὰ λάβῃ τὸ ὄνομα καὶ ὁ τόπος. Ὅτι τοῦτο εἶναι πιθανὸν ὑποδεικνύει τὸ ἐν Χίῳ ἀπαντῶν τοπωνύμιον *Καλομμάτος*³, πιθανῶς ἐκ τῆς γενικῆς πληθυντ. τῶν *Καλομμάτω(ν)*· πβ. *Πολιχνίτως* (ὁ) ἐν Λέσβῳ (τῶν *Πολιχνίτων*), *Καριῶτος* ἐν Χίῳ (τῶν *Καριώτων*) κτθ.

Ἡ ἐξ ἐπιθέτου *καλαμᾶτος* παραγωγὴ θὰ ἠδύνατο νὰ ἀληθεύῃ, ἂν ἐξ αὐτοῦ ἦτο δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῆ κανονικῶς τὸ ὄνομα *Καλαμάτα*, βεβαίως ὡς θηλυκὸν τοῦ ἐπιθέτου. Ἄλλ', ὡς γνωστὸν, τὸ θηλυκὸν ἐπίθετον εἰς – ἄτος (ἢ κατάλ. Βυζαντ. ἐκ τοῦ Λατιν. – atus) κανονικῶς εἶναι – ἄτη, ὡς ἀφροᾶτος – ἀφροᾶτη, γενᾶτος γενᾶτη, δροσᾶτος – δροσᾶτη κτλ. Καὶ ὁ παλαιότερος ὅμως παραδιδόμενος τύπος *Καλομμάτα* καὶ ὁ μόνος σήμερον γνωστὸς *Καλαμάτα* λήγουν εἰς – α, τύπος δὲ *Καλαμάτη* εἶναι ἄγνωστος⁴.

Εἰς τὰ ἰδιώματα τῆς Κάτω Ἰταλίας ἀπαντᾷ προσηγορικὸν *καλαμάτα*⁵ καὶ σημαίνει τὴν καλάμην (*storpiā*), ὡς καὶ ὑπὸ τοὺς τύπους *καλμάτα* καὶ *καριμάτα* (διότι καὶ ὁ *κάλαμος* λέγεται *κάλαμο*, *κάλμου*, *κάρμου* κτλ.). Πῶς τοῦτο δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ ἐκ τοῦ *καλαμᾶτος*; Εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ἰδιώματα τῆς Κάτω Ἰταλίας ἔχομεν φωνητικὰς καὶ μορφολογικὰς ἐπιδράσεις τῆς Ἰταλικῆς. Πιθανῶς λοιπὸν καὶ τὸ ἐπίθετον τοῦτο ἢ ἔλαβε τὴν Ἰταλικὴν κατάληξιν – ατο καὶ θηλ. – ατα⁶ ἢ ἔχον τὴν Βυζαντινὴν κατάληξιν – ἄτος (Λατιν. – atus), δι' ἧς ἐσχη-

¹) Πβ. ἀνωτέρω σ. 78 σημ. 1.

²) ἔνθ' ἀν. σημ. 1.

³) Κ. Ἀμάντου, Συμβολὴ εἰς τὸ Χιακὸν γλωσσάριον, Ἀθῆναι 1926, σ. 77.

⁴) Ὁ παρὰ Χαλκοκονδύλῃ (471, 74) τύπος *Καλαμάτη* εἶναι λόγιος κατ' ἐξομαλισμὸν πλασθεῖς, ἦτοι ἔλεγον ὄνομ. *Καλαμάτα* καὶ ταύτης ἔπλασαν λογίαν γενικὴν *Καλαμάτης* (τῆς) καὶ ἐκ ταύτης κατόπιν νέαν ὀνομαστικὴν *Καλαμάτη*.

⁵) G. Bohlfs, Etymol. Wörterbuch der unteritalien. Gräzität σ. 97, ἀριθμ. 854.

⁶) Πβ. καὶ ἐκ τοῦ οὖσ. *καρτέλλι* θηλ. ἐπίθ. *οκαρτιλλάτα*, οὗ ὁ πληθυντ. κατὰ τὴν Ἰταλικὴν κλίσιν *καρτιλλᾶτε* – *ἰνκαρτιλλᾶτε*.

ματίσθησαν τὰ παρ' ἡμῖν ἀφροῦτος – ἀφράτη, γενᾶτος – γενάτη, δροσᾶτος – δροσάτη κτ., ὑπέστη μεταγενεστέρως τὴν Ἰταλικὴν ἐπίδρασιν¹ τῶν εἰς – ατο ἐπιθέτων ἐχόντων τὸ θηλυκὸν κανονικῶς εἰς – ατα, ὥστε ἐσχηματίσθη τὸ κατωιταλικὸν *καλαμ – άτα* (ἀντὶ *καλαμάτη*). Ὅμοιον παράδειγμα εἶναι *ἀτζάτα* ἐκ τοῦ παρ' Ἑσυχίῳ *ἀζάτη*, *βράστα* (*βράστη* ἐν Κύπρῳ καὶ Λυκία, *βλάστη* ἐν Ρόδῳ), *βωλάτα* (=ὁ βῶλος) κ. ἄ.²

Κατὰ ταῦτα τὸ τοπων. *Καλαμάτα* προῆλθεν ἐκ τοῦ *Καλομμάτα*, θηλυκοῦ τοῦ ἐπιθ. *καλομμάτης*. Τὸ δὲ ὁμώνυμον κατωιταλικὸν προσηγορ. *καλαμάτα* (ἐκ τοῦ οὐσ. *κάλαμος*) εἶναι ἄσχετον³.

Καισαρεία – Καισαριανή, Χαισιά.

Καισαρεία (ἡ) λέγεται χωρίον ἐν Μακεδονία παρὰ τὴν Κοζάνην. Κατὰ τὸν καθηγητὴν Ἀντ. Κεραμόπουλον⁴ «ἡ *Καισαρεία* τῆς σήμερον εἶνε ἡ ἀπόγονος τῆς *Καισαρείας* τοῦ Ἰουστινιανοῦ...», «ὁ Διοκλητιανὸς δὲ ἔδωκεν εἰς τὴν πόλιν ἐκ τοῦ τίτλου του τὸ ὄνομα *Καισάρεια*, ἀφ' οὗ εἶχε δώσει εἰς τὴν γειτονικὴν Βυζαντινὴν πόλιν τῆς Χρουπίστης ἐκ τοῦ ὀνόματός του τὸ ὄνομα *Διοκλητιανούπολις*» καὶ «... μετωνομάσθη ἡ Αἰάνη εἰς *Καισάρειαν*, ἐν συνδυασμῷ βεβαίως πρὸς γενικωτέραν τινὰ συγκρότησιν τῆς πόλεως..., δὲν δυνάμεθα ὅμως καὶ νὰ χωρίσωμεν τὰ δύο γνωστὰ γειτονικά ὀλωσδήποτε, ὧν τὸ μὲν ὀνομάσθη ἐκ τοῦ ὀνόματος [*Διοκλητιανούπολις*], τὸ δ' ἐκ τοῦ τίτλου [*Καισάρεια*] τοῦ αὐτοκράτορος».

Νομίζω ὅτι εἰς τὸ ὄνομα τοῦτο πρόκειται μία δυσχέρεια διὰ τὴν παραγωγὴν του ἐξ ἀρχαίου *Καισάρεια*, ὁ τονισμὸς του. Ἡ *Καισάρεια* θὰ ἐλέγετο *Καισάρεια* σήμερον, ὄχι *Καισαρεία*, διότι Ἀλεξάνδρεια, Ἀντιόχεια, Σελεύκεια κτ., ὄχι παροξύτονα, ἐλέγοντο τὰ ἐξ ὀνόματος παρηγμένα τοπωνύμια ταῦτα. Πῶς ὅμως τότε εἶναι γνωστὴ ὑπὸ τὸν δημώδη τύπον *Καισαρεία* ἢ *Καισάρεια* τῆς

¹) Εἰς – ατο πβ. *βουδᾶτο*, *στεννᾶτο*, *τοιδιαῖτο* κ. ἄ.: ἡ ἀπώλεια τοῦ – ε κατ' ἐπίδρασιν Ἰταλικὴν, πβ. καὶ *γιομᾶτο*, *χορτᾶτο*.

²) G. Rohlf, ἐνθ' ἀν. ἐν λ. *ἀζᾶτος*, *βράστα*, *βῶλος*.

³) Τὸ προσηγορικὸν *καλαμάτα* (πολλαχοῦ, = μετάξινον μαντήλιον) προῆλθεν ἐκ τοῦ τοπωνυμίου *Καλαμάτα*. Πβ. καὶ συνών. *μεσσήνα* (Μεσσήνη).

Σημειωτέον τέλος ὅτι τὸ Βυζαντ. ὄνομα *Καλαμᾶνος* (γρ. *Καλαμᾶνος*), ὅπερ ὁ Η. Moritz (*Zunamen* 2, 43) ἐρμηνεύει ὡς ἐθνικὸν ἐκ τοῦ *Καλάμαι* τῆς Μεσσηνίας, δύναται νὰ εἶναι ἐξ ἐθνικοῦ παρὰ τοπωνύμιον *Κάλαμος*, *Καλάμη*, *Καλάμιον*, ὄχι ἐκ τοῦ ἀνυπάρχοντος παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς *Καλάμαι*.

⁴) Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναί ἐν τῇ Ἄνω Μακεδονία: Ἀρχαιολογ. Ἐφημ. 1933, σ. 46,47,51.

Καππαδοκίας (πβ. «ἅγιο - Βασίλεις ἔρχεται ἀπὸ τὴν Καισαρεία κτλ.»); Πρόκειται περὶ λογίας ἐπιδράσεως τῶν φράσεων, οἷα ὁ *Καισαρείας Βασίλειος*, ἐκ *Καισαρείας* κτλ.: ὁμοίως τὸ μεγαλυνᾶριον τοῦ ἁγίου Βασιλείου ἔχει ὡς ἐξῆς: «... τὸν φωστῆρα τὸν φαινὸν τὸν ἐκ *Καισαρείας* καὶ Καππαδόκων χώρας Βασίλειον τὸν Μέγαν πάντες τιμήσωμεν». Ὁ ποιήσας λοιπὸν τὸ ῥῆσμα τῶν καλάνδων ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τοιούτων ἐκφορῶν καὶ μάλιστα τοῦ ἀνωτέρω ἐν τῷ ναῶ ἀδομένου μεγαλυναρίου καὶ τὴν φράσιν ἐκ *Καισαρείας* μετέγραψε δημοδῶς ἀπὸ τὴν *Καισαρεία*. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐκφορὰ *Καισαρεία* δὲν βοηθεῖ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ *Καισαρεία* τῆς Μακεδονίας, ἡ ἐν Μακεδονίᾳ ἄρα σημερινὴ *Καισαρεία* ἴσως δὲν εἶναι ἡ *Καισάρεια* τοῦ Προκοπίου (4, 3 B)¹. Ὅμοιον παρατονισμὸν ἔχομεν καὶ εἰς ἄλλα ὀνόματα, π. χ. *Νικαίαν*, *Γενοῦα*, ²*Ἀγκύραν*² πάντως κατ' ἐπίδρασιν τῆς γενικῆς *Νικαίας*, *Γενοῦης*, ²*Ἀγκύρας*.

Νομίζω ὅτι τὸ ὄνομα δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἐκ τοῦ ἐπιθέτου *καισαρεία* (*καισάρειος* - εἰα - εἰον) οὐσιαστικοποιηθέντος ἀντὶ *καισαρεία* κτῆσις ἢ μετ' ἀναλόγου τινὸς οὐσιαστικοῦ· τὸ *Καισαρεία* τοῦτο συνιζημένον ἐγένετο κανονικῶς *Καισαρεία*, ὡς λέγεται σήμερον. Πράγματι δὲ ἀντὶ τῶν περιφραστικῶν ἐκφορῶν ἢ τῶν *Καισάρων* ἐστία, *Καίσαρος* κῆποι, *Καίσαρος* ἀγορά, *Καίσαρος* βωμοὶ κτλ. ἐλέγετο *Καισάρειος* οἶκος μέγαρον ἐν Ἱερουσαλήμ (Ἰώσηπος 1, 21, 1). Πβ. καὶ τὸ *Καισάρειον* (ἱερὸν τοῦ Καίσαρος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ) ὁμοίως ἐκ τοῦ ἐπιθ. *καισάρειος*.

Εἰς τὴν ἐρμηνείαν βοηθοῦν καὶ ἄλλα δύο ὀνόματα. Τὸ ἐν εἶναι ἡ *Καισαριανή*.

* * *

Ὅτι ἡ μονὴ τῆς Καισαριανῆς «ὠνομάσθη οὕτως ἀπὸ Καισαρείου ἡγουμένου αὐτῆς... ἐκαλέσθη Καισαριανὴ ἀπὸ τοῦ Καισαρίου τοῦ νέου θεμελιωτοῦ καὶ ἀποκαταστάτου αὐτῆς», εἶπε κατὰ τὸν Δ. Καμπούρογλου³ ὁ Σουρμελῆς. Ὁ Καμπούρογλος ὑποστηρίζει⁴ ὅτι «ψευδὲς εἶναι τὸ ὅτι ἀπὸ τοῦ ἡγουμένου τούτου ὠνομάσθη ἡ Μονὴ Καισαριανή», ὅτι δ' ὑπὸ τοῦ λαοῦ λέγεται *Συριανή*⁵, ὄχι Κυριανή, ὡς ἐλέχθη. Αἱ παλαιότεραι περὶ τοῦ ὀνόματος γνώμαι δὲν εἶναι ὀρθαί, εἰς αὐτὰς δὲ περιλαμβάνονται καὶ δύο τοῦ Καμπούρογλου, ἥτοι ἡ ἐτυμο-

¹) Πβ. ὅτι ὁ *Oberhammer*, Pauly - Wissowa RE ἐν λ. Caesarea σ. 1288, 3, ἀποδίδει τὴν Καισάρειαν ταύτην εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Ἀντιθέτως ὁ καθηγητῆς Ἀντ. Κεραμόπουλλος, ἐνθ' ἀν. 46 καὶ σημ. 1.

²) Ἰδ. *St. Psaltes*, Grammatik der byz. Chroniken, Göttingen 1913, σ. 142.

³) Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, Ἀθῆναι 1890, τ. 2, σ. 21.

⁴) αὐτόθι σ. 22. Πβ. καὶ σ. 197.

⁵) αὐτόθι σ. 23.

λογία τοῦ ὀνόματος *Συριανή* ἐκ τοῦ ὀνόματος φιλοσόφου *Συριανοῦ*¹ ἢ ἐκ τοῦ γυναικός τινος ἀφιερωσάσης ἢ ὀσίας *Συριγιανῆς*², καὶ ἄλλη τοῦ Ι. Σβορώνου³, καθ' ἣν «ἡ *Καισαριανή* ἐκ τοῦ Σαισαρία (Ἡσύχ. Σαισαρία· ἡ Ἐλευσὶν πρότερον)... οὕτως ἐκαλεῖτο ἡ πρώτη Ἐλευσίς δηλ. τὸ πρῶτον κέντρον μυστικῆς Ἀττικῆς λατρείας, κείμενον ἐν *Καισαριανῇ*...».

Τὸ μόνον πιστευτὸν εἶναι ὅτι ἡ μονὴ ἔφερεν ἐξ ἀρχῆς τὸ ὄνομα *Καισαριανή*, ὃ δὲ τύπος *Συριανή* (ἐξ αὐτοῦ *Συογιανή* - *Συριγιανή*) προῆλθεν ἐκ παρετυμολογίας εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ.

Ἡ σοβαριώτερα ἐτυμολογία ἦτο ἡ ἀνάγουσα τὸ ὄνομα εἰς τὸν ἰδρυτήν, ὃ ὁποῖος θὰ ἐλέγετο *Καίσαρις* ἢ *Καισάριος*, ταύτην δὲ ὑπεστήριξεν ὁ καθηγητὴς Κ. Ἀμαντος⁴, ἀκολουθεῖ δὲ ὁ Ἰω. Σαρρῆς («ἐξ ἡγουμένου ἢ καλογήρου τινὸς *Καισαρίου*») ⁵ καὶ ἄλλοι⁶.

Ὅταν παραδίδεται ὅμως οἱ *Καισαριανοὶ* = οἱ τοῦ κόμματος τοῦ Καίσαρος, ὑπῆρξεν ἐπίθετον *καισαριανός* = ὁ ἀνήκων εἰς τὸν καίσαρα, καὶ δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ περιοχὴ ὀνομάσθη *καισαριανή κτήσις* καὶ εἶτα ἀπλῶς *Καισαριανή* κατὰ τὴν ἐρμηνείαν ταύτην ἢ μονὴ θὰ ἐλέγετο ἀρχικῶς *μονὴ Καισαριανῆς* καὶ δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ κτήτορος. Πβ. καὶ τὸ ἐκ τῆς μονῆς πιθανῶς βαπτιστικὸν ὄνομα *Καισαριανή*⁷. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ἐξ ἄλλου καὶ τὸ *Καισαρηνὴ* ὄνομα χωρίου ἐν Ἀνατολικῇ Θράκῃ (τῆς περιφερείας τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν), τὸ ὁποῖον πιθήχθη πιθανῶς ἐπίσης ἐξ ἐπιθέτου *καισαρηνός*.

*
* *

Τέλος εἰς τὰ ἐξ ἐπιθέτων *Καισαριὰ* (*καισάριος* - εἶα) καὶ *Καισαριανή* (*καισαριανός* - ἠ) τοπωνύμια προσθετέον τὸ τοπων. *Χασιά* (ἠ) τῆς Ἀττικῆς, ἢ ἀρχαία Φυλή. Ὅτι ἡ λέξις δὲν δύναται νὰ συναφθῇ πρὸς τὸ παρ' Ἡουζίου *Χαστιεῖς* εἶπεν ὁ *Comp. Bursian*⁸, ὅτι δὲ σχετίζεται πρὸς τὸ μεσαιωνικὸν ἐπιθ. *χάσιος* εἶπεν ὁ Ἀνθ. Παπαδόπουλος⁹, ὃ ὁποῖος ἐδείχθη ἐπιφυλακτικὸς ὡς πρὸς τὴν ἐτυμολο-

¹) αὐτόθι σ. 199.

²) Ὁ ἀναδρομάρχης τῆς Ἀττικῆς, Ἀθήναι 1920, σ. 38 - 9.

³) Ἀθηνᾶ 29 (1917) 310.

⁴) Die Suffixe der neugriech. Ortsnamen, σ. 54.

⁵) Ἀθηνᾶ 40 (1928) 130 καὶ Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπ. 13 (1930) 489^α.

⁶) Ἐγκυκλοπ. Λεξ. Ἐλευθερουδάκη 7 (1929) 66β.

⁷) Π. Βλαστοῦ, Συνώνυμα καὶ συγγενικά, Ἀθήνα 1390, σ. 408.

⁸) Geographie von Griechenland, Leipzig 1862 - 8, τόμ. 1, σ. 334 σημ. 1.

⁹) Περὶ τῆς ἱστορίας, τοῦ ἐτύμου καὶ τῶν συγγενῶν τοῦ ἐπιθ. *χάσιος* ἰδ. τὴν διατριβὴν τοῦ κ. Ἀνθ. Παπαδοπούλου, Περὶ τῆς λέξεως *χάσιος*: Ἀθηνᾶ 48 (1938) 3 - 14.

γίαν τοῦ *Χασιά* (ἦ) ἐκ τοῦ *Χάσια* (τά)¹, τὴν ὁποίαν διετύπωσεν ὁ Ἴω. Σαρρῆς², ἔνεκα τῆς ἀπαιτουμένης μετακινήσεως τοῦ τόνου καὶ τῆς ἀλλαγῆς τοῦ γένους.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ ἡ γνώμη ὅτι, ὅπως ἐκ τοῦ ἐπιθ. *καισάρειος* - *καισαρεία* - *καισάρειον* προῆλθον τὰ τοπωνύμια *Καισαρεία* καὶ ἀρχαῖον *Καισάρειον*, οὕτω δύναται ἐκ τοῦ ἐπιθ. *χάσιος* - *χασία* - *χάσιον* νὰ προῆλθε ἡ *Χασία* (ἐκ τινος *χασία* *κτιῆσις*, *κώμη* κττ.) - *Χασιά* καὶ ἔξ ἄλλου ἐκ τοῦ οὐδετέρου τὰ *Χάσια*.

II. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ ΤΟΥ ΑΡΙΘΜΟΥ ΕΙΣ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ ΠΑΛΑΙΟΘΕΝ ΣΩΘΕΝΤΑ

Ἄθῆναι - Ἄθῆνα, Θῆβαι - Θῆβα, Πάτραι - Πάτρα.

Τὸ τοπων. Ἄθῆναι φέρεται ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου. Ὁ δὲ τύπος Ἄθῆνη φέρεται παρ' Ὀμήρου, ἀλλ' εἶναι ἄγνωστος κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους καὶ Βυζαντινοὺς χρόνους.

Ἀμφοτέρους τοὺς τύπους, *Θῆβη* καὶ *Θῆβαι*, παρέχουν οἱ ποιηταὶ Ὀμηρος, Πίνδαρος, Σοφοκλῆς, Εὐριπίδης, Καλλίμαχος, Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος, Νόννος, ἡ Ἀνθολογία. Ὁ Ἡσίοδος, ὁ Θεόγνις, Ἀνακρέων κ. ἄ. μεταχειρίζονται μόνον τὸ *Θῆβη*. Τοῦτο δὲ μεταχειρίζονται ἐκ τῶν πεζῶν ὁ Πλούταρχος, ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Αἰσχίνου καὶ παρέχουν Στέφανος ὁ Βυζάντιος καὶ ὁ Ἡσύχιος.

Ὁ Πλούταρχος δυνατὸν νὰ ἐχρησιμοποίησε τὸν ποιητικὸν τύπον, χωρὶς νὰ λέγεται ὑπὸ τῶν συγχρόνων του (Ἐρωτ. διηγήσεις 4, 7 *κειμένης μεταξὺ Θῆβης καὶ Κορωνείας*), διότι χρησιμοποιεῖ καὶ ἴδιον ἐθνικὸν *Θηβαιεὺς* (αὐτόθι *διένειμαν τὴν χώραν Θηβαιεῦσί τε καὶ Κορωνεῦσι*), τὸ ὁποῖον ἄγνωστον ἄλλοθεν παραθέτει Στέφανος ὁ Βυζάντιος. Ὁ τελευταῖος («*Θῆβη* πόλις Βοιωτίας διάσημος...») ἔγραψε πάντως *Θῆβαι* κατὰ τὸν ἐκδότην Meineke (σ. 312, 15 ὑπόμν. «*Θῆβαι scripsit sine dubio Stephanus, non Θῆβη, quo soli poetae usi sunt... Θῆβη iterum epitomator posuit s. v. Κάλυδνα*»). Τὴν παρὰ Στεφάνῳ γραφὴν ἠκολούθησεν ἴσως καὶ ὁ Ἡσύχιος παραδίδων μόνον τὸν τύπον «*Θῆβη* πόλις Βοιωτίας. [καὶ *κιβώτιον*]». Πάντως *Θῆβη* παρέχει καὶ ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Αἰσχίνου³.

Εὐνόητον δὲ ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν ποιητῶν χρῆσις τοῦ τύπου *Θῆβη* δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν περὶ τῆς παρὰ τῷ λαῷ χρήσεως αὐτοῦ, διότι οἱ ποιηταὶ ἐκ τῶν

¹) ἔνθ' ἀν. σ. 10.

²) Ἄθηνᾶ 40 (1928) 157.

³) *Scholia graeca in Aeschinam et Isocratam...* edidit Gul. Dindorfius, Oxonii 1852, σ. 91: (Κατὰ Κτησιφῶντος § 128) «*μιας πόλεως] Θῆβης, ἣν ἤδη κατέσκαψεν Ἀλέξανδρος. Β.*».

αὐτῶν μυθολογικῶν πηγῶν ἀντιλοῦντες συμπαρελάμβανον καὶ ἐχρησιμοποιοῦν τὰ ἀρχαιοπρεπῆ ὀνόματα καὶ τύπους, ὅχι τοὺς κατὰ τὴν ἐποχὴν των συνήθεις παρὰ τῷ λαῷ. *Θήβη* ὅμως φέρεται καὶ ἐπὶ παπύρων τῶν Βυζαντιακῶν χρόνων¹, παραλλήλως μετὰ τοῦ *Θῆβαι*, ὃ ὁποῖος ἐπίσης φέρεται κατὰ τὸν 2^{ον} καὶ 4^{ον} αἰ. ἐπὶ παπύρων².

Ὁ Εὐστάθιος, *Παρεκβολαὶ εἰς Ὅμηρον* 119, 3 κέξ., παρατηρεῖ «*νῦν δὲ τοῦτο ἰστέον ὅτι τὴν παρὰ τῷ ποιητῇ ταύτην Θήβην πληθυντικῶς ἄλλοι Θήβας φασί, καὶ εἰσὶ καὶ ἄλλα τοιαῦτα διαφορούμενα κατ' ἀριθμὸν Ἀθήνην γὰρ τὴν πόλιν καὶ Ἀθήνας εὐρίσκομεν, καὶ Κρήτην καὶ Κρήτας, καὶ ἀκρωτήριον Μάλειαν καὶ Μαλείας, καὶ ἄλλα διάφορα*». Ὁ σοφὸς ἱεράρχης ταῦτα μὲν παρατηρεῖ περὶ τῆς παρ' ἀρχαίοις χρήσεως τῶν ὀνομάτων *Θήβη - Θῆβαι*, *Ἀθήνη - Ἀθῆναι*, δὲν παραδίδει δ' εἰς ἡμᾶς τὸν συνήθη κατὰ τὴν ἐποχὴν του τύπον.

Πάτρα μνημονεύεται ἐπὶ παπύρου τοῦ 1^{ου} αἰ. π. Χρ. Ἐν τῷ Μεγάλῳ Ἐτυμολογικῷ 147, 36 φερόμενος ὁ τύπος *Πάτρα* (κατὰ τινὰ κώδικα) δὲν δύναται νὰ εἶναι παλαιός, ἀλλὰ μόνον Βυζαντινός· διότι πρὸ Χριστοῦ ἐλέγετο ἡ πόλις *Πάτρα* (παλαιότ. Ἀρόη), ἐπὶ παπύρων δ' ἀπὸ τοῦ 1^{ου} αἰ. μ. Χρ. μέχρι τοῦ 8^{ου} φέρεται *Πάτρη ἄνω*, *Πάτρη κάτω*, *Πάτρης ἐποίκιον*, *Πάτρης χωρίον* κτ.³. Ἐκ τούτων συμπεραίνω ὅτι ἡ πόλις ἐλέγετο καὶ *Πάτρη* καὶ *Πάτρα*, ὡς *Ἀθήνη - Ἀθῆναι*, *Θήβη - Θῆβαι*, *Κρήτη - Κρήται* κτῴ. Καὶ ἐλέγετο μὲν κατ' ἀρχὰς συνηθέστερον *Πάτρα*, κατόπιν ἐπὶ τινὰς αἰῶνας *Πάτρη*, τούτου δὲ λησμονηθέντος ἐπεκράτησεν ὁ μεσαιωνικὸς τύπος *Πάτρα*. Ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὸ *Ἀθήνη* καὶ *Θήβη* δὲν δύναται ὁ τύπος *Πάτρη* νὰ θεωρηθῇ ποιητικὸς· δὲν ἀποκλείεται ὅμως ὁ τύπος *Πάτρη* τῶν μεταχριστιανικῶν παπύρων νὰ εἶναι πλάσμα τῶν λαλούντων, προελθὸν ἐκ τούτου, ὅτι ἡ πόλις *Πάτρα* διεκρίνετο τότε εἰς δύο τμήματα (*ἄνω Πάτρη*, *κάτω Πάτρη* κατὰ πάπυρον τοῦ 1^{ου} ἢ 2^{ου} καὶ τοῦ 3^{ου} αἰ.), ὥστε ἐκ τοῦ πληθυντικοῦ *Πάτρα* ἐπλάσθη καὶ ἐνικὸς *Πάτρη*. Ἄξιον σημειώσεως πάντως εἶναι ὅτι Στέφανος ὁ Βυζάντιος παρέχει «*Πάτρα*, πόλις Ἀχαΐας...», ὅχι *Πάτρη* ἢ *Πάτρα*.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἀρχαιοτέρων τύπων *Ἀθήνη - Ἀθῆναι*, *Θήβη - Θῆβαι*, *Πάτρα - Πάτρη*.

Οἱ δὲ γνήσιοι μεσαιωνικοὶ καὶ νεώτεροι τύποι εἶναι *Ἀθήνα*, *Θήβα*, *Πάτρα*, πληθυντικῶς δὲ τὸ μὲν *Πάτρες* ἀγνοεῖται, οἱ δὲ τύποι *Ἀθῆνες* καὶ *Θῆβες*

¹) *Preisigke*, Λεξικὸν ἐν λ.

²) αὐτόθι ἐν λ.

³) *Preisigke*, Λεξικὸν ἐν λ.

φέρονται εἰς τινὰ κείμενα¹, χωρὶς ὅμως νὰ ὑπῆρξαν συνήθεις, ἀφοῦ εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως οἱ καθ' ἐνικὸν ἀριθμὸν τύποι εἶναι σχεδὸν οἱ μόνοι ἐν χρῆσει.

Τὰς παλαιότερας μνείας τῶν νεωτέρων τύπων Ἀθήνα, Θήβα, Πάτρα ἔχομεν, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως. Οὕτω φέρεται εἰς αὐτὸ τῆς Ἀθηνοῦ (1554, 1661) καὶ τὴν Ἀθήναν (1556, 2594). Ἐπειτα ἐν τῇ Ἀλώσει τῆς Κων)πόλεως τοῦ Ε. Γεωργηλᾶ στ. 982 «Ἀθήνα, Θήβα...» καὶ στ. 770, 981 «Ἑλλάδα, Πάτρα, Ἀγραφα...». Παρὰ Γ. Φραντζῆ, Χρονικὸν (ἔκδ. Βόννης) σ. 107, 4 «τὴν τῆς Ἀθήνας καὶ Θήβας μερίδα». Παρὰ Δωροθέω Μονεμβασίας, Βιβλίον ἱστορικὸν (Βενετία 1818) σ. 414 «ὑπῆγε καὶ ἐπῆρε τὴν Αἶνον, τὴν Ἀθήναν, τὴν Θῆβαν» καὶ σ. 481 «ἐμπῆκαν μέσα εἰς τὴν Θήβαν». Εἰς τὸν Ἐρωτόκοιτον «τὸ Ἀθήνας τὸ φουσαῖτο (Δ 1063), εἰς τὴν Ἀθήνα (Α 25, Δ 860), ἀπόξω ἔς τὴν Ἀθήνα» (Δ 911) κ. ἄ. Εἰς τοῦ Σπυρο. Λάμπρου, Βραχέα χρονικὰ σ. 78 (ἔκδ. Κ. Ἀμάντου) «εἶτα τὴν Ἀθήνα, τὴν Θήβα...».

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων χωρίων, εἰς τὰ ὁποῖα μετὰ τοῦ τύπου Ἀθήνα μνημονεύεται ὁ τύπος Θήβα, φέρεται ὁ τελευταῖος καὶ εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως: τῆς Θήβας (3282, 3633, 7251) καὶ τῆς Θηβοῦ (6304), τὴν Θήβαν (ἀπὸ τὴν Θήβα 2593, εἰς τὴν Θήβαν 3245, 3282, 3287, 4364, 4386, 8020, 8091), ἀπὸ τὴν χώραν Θήβας» (7251).

Ὁ τύπος Πάτρα: τῆς Πατροῦ Χρον. Μορέως (1401, 1955, 7866), τῆς Πάτρας Ἐρωτόκοι. (B 1515), τὴν Πάτραν Χρον. Μορ. (3640, εἰς τὴν Πάτραν 1410, 1453, 3132, 3488), Πάτρα Ἀλωσις Κων/πόλεως στ. 770, 981, τῆς Πάτρας, ἐν τῇ Πάτρα, εἰς τὴν Πάτραν Γ. Φραντζῆ, Χρονικὸν 427.4.409,6.392,1.384,13 κλπ., εἰς τὴν Πάτραν Ἐρωτόκοι. B 489, ἀπὸ τὴν Πάτρα B 452.

Οἱ μεσαιωνικοὶ λοιπὸν τύποι εἶναι: τὴν Ἀθήνα, Θήβαν καὶ Θήβα, Πάτραν καὶ Πάτρα καὶ γεν. τῆς Ἀθήνας, Θήβας, Πάτρας (πλαστοὶ δὲ εἶναι οἱ τύποι τῆς γενικῆς τῆς Ἀθηνοῦ, Θηβοῦ, Πατροῦ²).

¹) Τύπος Ἀθηνοῦ (τῶν Ἀθηνοῦ ὁ δοῦκας) Χρον. Μορέως 3633, 4369, οἱ ξακουστὲς Ἀθηναῖοι Ἐρωφίλης πρόλογ. 26, τὲς Ἀθηναῖοι, τὲς Θῆβες, τὴν Θάσον (Σπυρο. Λάμπρου, Βραχέα χρονικὰ Α 1, σ. 24, ἔκδ. Κ. Ἀμάντου), ἐκατεβήκανε ἔς τοὺς Ντῆβες (Μάτση Χρονικὸν σ. 223 = Κ. Σάθα, Ἑλληνικὰ ἀνέκδοτα, Ἀθήναι 1867, τ. 1), 1801 16 Σεπτεμβρίου Ἀθηναῖοι (Ἀντ. Λιγνοῦ, Ἀρχεῖον Ὑδρας 1, 269). [Τὰς ἀνωτέρω μαρτυρίας ὀφείλω εἰς τὸ Μεσαιων. Ἀρχεῖον, πλὴν τῶν ἐκ τοῦ Χρον. τοῦ Μορέως]. Φέρεται δὲ ἐν ἄσματι ἔς τὲς Ἀθηναῖοι (Νίσυρος), τὰ Ἀθηναῖοι αἱ Ἀθήναι τοῦ Πόντου (Κοτύωρα, Ἀρχεῖον Πόντου 2,152), ἔς τὴν Ἀθήνα καὶ ἔς τὴν Ἀθηναῖοι ἐν Αἰβανίῳ Θεσσαλίας.

²) Οἱ τύποι οὗτοι μετεσχηματίσθησαν ἴσως ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως ἀναλογικῶς κατὰ τὰ εἰς -ος δευτερόκλιτα, π. χ. τῆς Κορίνθου, τῆς Πύλου κτῶ. Πβ. ὅτι εἰς τὸ αὐτὸ Χρονικὸν ἔχομεν τύπους τῆς Ἀνδραβίδου (ἀντὶ Ἀνδραβίδας), τῆς Καριταίου (ἀντὶ

Ἡ μεσαιωνικὴ καὶ νεωτέρα Ἑλληνικὴ, ἡ φυσικὴ συνέχεια τῆς Κοινῆς, διέσωσε τοὺς τύπους Ἀθῆναι, Θῆβαι, Πάτραι, ἀλλ' ὄχι τὸν παλαιότατον καὶ ποιητικὸν Ἀθήνη οὔτε τὸν ποιητικὸν καὶ σπάνιον Θήβη οὔτε τὸν Πάτρι. Λέγω δὲ τοῦτο, διότι πιστεύω ὅτι οἱ τύποι Ἀθήνα, Θήβα καὶ Πάτρα δὲν ἠδύνατο νὰ προέλθουν ἐκ τῶν ἀντιστοιχῶν Ἀθήνη, Θήβη καὶ Πάτρι. Κατὰ τίνα ἀναλογίαν τὰ εἰς -η τοπωνύμια ταῦτα θὰ ἔληγον ἔπειτα εἰς -α; Αἱ ἐπὶ τῶν προσηγορικῶν ἀναλογίαι δὲν ἔχουν γενικὴν ἰσχὺν καὶ ἐπὶ τῶν κυρίων ὀνομάτων καὶ δὴ καὶ ἐπὶ τῶν τοπωνυμιῶν, δὲν ἠδύνατο ἄρα νὰ γίνῃ ἡ τροπὴ Ἀθήνη: Ἀθήνα, Θήβη: Θήβα, Πάτρι: Πάτρα. Ἀληθῶς δὲ πάντοτε ἐλέγετο καὶ λέγεται Ἀνάφη, Κρήτη, Σμύρνη, Σύμη, Κεσάνη, Κορώνη, Κρήνη, Μάκρη, Μεγίστη, Μυτιλήνη, Σάμη, Σινώπη, Σπάρι καὶ ἄλλα πολλὰ (οὐδέποτε Κρήτα, Σμύρονα. Μεγίστα, Σπάριτα κτ.). Οὐδὲ δωρισμὸς δύναται νὰ ὑποληφθῇ τὸ -α (ἀντὶ -η), διότι οἱ τύποι Θήβη καὶ Πάτρι εἶναι καὶ Βυζαντιακοί.

Ὑπολείπεται λοιπὸν ἡ ἐρμηνεία τῶν τύπων Ἀθήνα, Θήβα, Πάτρα ἐκ τῶν τύπων Ἀθῆναι, Θῆβαι, Πάτραι. Τὴν διαφορὰν τοῦ ἀριθμοῦ εἰς τὰ τοπωνύμια ταῦτα καὶ τὴν εἰς τὸν πληθυντικὸν τύπον ἀρχὴν τοῦ ἐνικοῦ εἶχε παρατηρήσει ἤδη ὁ Μελέτιος καὶ οἱ Δημητριεῖς. Ὁ Μελέτιος¹ λέγει «Θῆβαι βοιώτισι, κοινῶς Θήβα» καὶ οἱ Δημητριεῖς² «αἱ Ἀθῆναι, ἡ ὁποία τώρα λέγεται ἐνικῶς Ἀθήνα», καὶ πάλιν ὁ Μελέτιος³ «αἱ Πάτραι αἱ Παλαιαὶ... κοινῶς Πάτρα»⁴. Ἀλλὰ διατὶ καὶ κατὰ τίνα ἀναλογίαν ὁ πληθυντικὸς Ἀθῆναι ἐγένετο ἐν τῇ μεσαιωνικῇ Ἑλληνικῇ Ἀθήνα καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως;

Ἡδύνατο οἱ λαλοῦντες κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ὁρμώμενοι ἀπὸ τῆς ἐννοίας δύο ἢ πλειόνων τμημάτων κόμης ἢ πόλεως νὰ σχηματίσουν νέον ἐνικὸν τύπον, π. χ. ἀντὶ Ἀθῆναι νὰ εἴπουν καὶ περὶ ἐνὸς τμήματος ἡ Ἀθήνα (χωρὶς ὁ τύπος οὗτος νὰ προῆλθεν ἐκ τοῦ ἀρχαίου ποιητικοῦ Ἀθήνη, ὁμοίως ἀντὶ Θῆβαι ἠδύνατο νὰ εἴπουν ἡ Θήβα (ὅπερ ἄσχετον πρὸς τὸ ἀρχαῖον καὶ μεταγενέστερον Θήβη), ἀντὶ Πάτραι ὁμοίως Πάτρα (ὅπερ ἄσχετον πρὸς τὸ μεταγενέστερον Πάτρι, πβ. ἄνω II. καὶ κάτω II). Ἀναλόγως ἐρμηνεύει ὁ Edw. Mayser⁵

Καρίταινας), τῆς Λαοίσσου (ἀντὶ Λαοίσσης) καὶ ἄλλα παρόμοια. Ἰδ. Δ. Γεωργακᾶν, Ἀθηνᾶ 48 (1938) 31.

¹) Γεωγραφία παλαιὰ καὶ νέα, Βενετία 1807, τ. 2, 344. Πβ. Δημητριέων, Γεωγραφία νεωτερικῆ, Βιέννη 1791, τόμ. 1, σ. 192.

²) ἔνθ' ἄν. 1,188.

³) ἔνθ' ἄν. 2,385.

⁴) Πβ. Δημητριεῖς, ἔνθ' ἄν. 1, 158. Πβ. καὶ Ἀντ. Χατζῆν, Ἀρχαιολογ. Ἐφημ. 1930, σ. 64 σημ. 2: «Πρβ. νῦν Ἐλευσίς - Λεψίνα, Ἀθῆναι - Ἀθήνα, Θῆβαι - Φήβα κ. ἄ.».

⁵) Grammatik der griech. Papyri aus der Ptolemäerzeit II, Berlin - Leipzig 1926, σ. 39 σημ. 2.

τὸν πληθυντικὸν ᾿Αθῆναι παρὰ τὸ παλαιὸν ᾿Αθήνη: «Der Plural kann sich auch, wie bei ᾿Αθῆναι, auf die Ober- und Unterstadt, überhaupt auf die Vereinigung früher getrennter Stadteile beziehen».

Πιθανώτερον ὅμως θεωρῶ ὅτι κατ' ἄλλον τρόπον οἱ λαλοῦντες ἠδύναντο ἀπὸ τῶν τύπων ᾿Αθῆναι—Θῆβαι—Πάτραι νὰ ἔλθουν εἰς τοὺς τύπους ᾿Αθήνα—Θήβα—Πάτρα. Ἔχω τὴν γνώμην ὅτι τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα ᾿Αθῆναι, Θῆβαι, Πάτραι ἐκφερόμενα κανονικῶς κατ' αἰτιατικὴν τοῦ πληθυντικοῦ παρηρηνηεύθησαν καὶ μετεσχηματίσθησαν ὑπὸ τῶν λαλούντων.

Ἄντι δηλ. τοῦ παλαιοῦ τρόπου εἰς ᾿Αθήνας (᾿Αθήναζε), ἐξ ᾿Αθηνῶν (᾿Αθήνηθεν), ἐν ᾿Αθήναις (᾿Αθήνησι) προυτίμων κατὰ τοὺς Βυζαντιακοὺς χρόνους οἱ ὁμιλοῦντες τὰς περιφράσεις εἰς τὴν πόλιν ᾿Αθήνας, ἀπὸ (ἐκ) τὴν πόλιν ᾿Αθήνας, μέσα εἰς τὴν πόλιν ᾿Αθήνας, καὶ περαιτέρω διὰ τὴν πόλιν ᾿Αθήνας ἢ κατὰ τὴν πόλιν ᾿Αθήνας, ὅπως καὶ κατὰ τοὺς πρωτοχριστιανικοὺς χρόνους (βλ. κατωτέρω παραδείγματα). Βεβαίως δ' οἱ πρῶτοι εἰπόντες τὰς ἐκφορὰς ταύτας ἠσθάνοντο τὸν τύπον ᾿Αθήνας ὡς αἰτιατικὴν πληθυντικὴν, παρὰθεσιν τοῦ οὐσ. πόλιν. Ἀσφαλῶς δὲ δὲν θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀντεῖπῃ ὅτι ὁμοίως ἔχει τὸ ἐν τῷ Χρον. τοῦ Μορέως 7251 ἀπὸ τὴν χώραν Θήβας, ἀφοῦ παραδίδεται καὶ πληθύντ. ᾿Αθηνῶν. Ἐλέγετο λοιπὸν εἰς τὴν χώραν Θήβας, ἀπὸ τὴν χώραν Θήβας, διὰ τὴν χώραν Θήβας κττ. Ὅμοίως ἔλέγετο εἰς τὸ μέρος Πάτρας, ἀπὸ τὸν τόπον Πάτρας κττ.¹

Ἐπειδὴ δ' ἐλέγοντο ἤδη καὶ αἱ ἐκφοραὶ ἢ πόλις τῆς ᾿Αρτας, ἢ χώρα τῆς Τεγέας, τὸ μέρος τῆς Χιμάρας καὶ τὰ ὅμοια (ὅθεν ἢ σημερινὴ χρῆσις ἢ πόλις τῆς Θεσσαλονίκης, ἢ πόλις τῶν Καλαμῶν, ἢ πόλις τοῦ Μεσολογγίου, ἢ πόλις τῶν Πατρῶν κττ.²), ἐξελήφθησαν καὶ αἱ ἐκφοραὶ τὴν πόλιν ᾿Αθήνας, τὴν χώραν

¹) Ἀφοῦ ἐξωμαλίσθησαν χώρα—χώρες, ψάθα—ψάθες κττ., διατὶ δὲν ἔλεγον οἱ λαλοῦντες καὶ ᾿Αθήνες, Θῆβες, Πάτρες ἀντὶ τῶν ᾿Αθῆναι, Θῆβαι, Πάτραι; Διότι τὴν μεγαλυτέραν ἐκ τῶν γλωσσικῶν στοιχείων συντηρητικότητα διασώζουσι, ὡς γνωστόν, τὰ τοπωνύμια καὶ ἐπ' αὐτῶν, λίαν συνήθων, διετηρήθη ἐπὶ μακρότερον ἢ παράδοσις, ὥστε ἔλεγον εἰς ᾿Αθήνας, (πάντως ἄνευ τοῦ ἄρθρου), ὡς δεικνύει ἀκόμη καὶ ὁ Φραγκικὸς τύπος Σετίνα, ὁ τύπος Σέρορας (ἀντὶ τὰς Σέρορας βεβαίως, π.χ. τὰ Σέρορας εἶναι καλά).

²) Ἡ χρῆσις ἢ πόλις τῆς Θεσσαλονίκης, ἢ πόλις τῶν Πατρῶν κττ., ἀδόκιμος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, εἶναι παλαιὰ καὶ ἔχει ὑπὲρ ἑαυτῆς δικαιώματα ἱστορικὰ ἰσχυρά. Ἀπὸ τῶν χριστιανικῶν δηλ. χρόνων ἢ χώρα κατακλύζεται ὑπὸ γεωγραφικῶν ὀνομάτων ληφθέντων ἐκ τοῦ ὀνόματος ἰδιοκτῆτου ἢ κτίτορος, π.χ. ᾿Αμμίνου ἐποίκιον (1^{ος} αἰ.), ᾿Αντινόου πόλις (2^{ος} αἰ.), ᾿Αρείου ἐποίκιον (2^{ος} αἰ.), Δημητρίου ἐπ. (2^{ος} αἰ.), ᾿Επικράτου ἐπ. (3^{ος} αἰ.) καὶ ἄλλα μεταγενέστερα ᾿Αγάθωνος χωρίον, ᾿Ανδρέου χωρίον, ᾿Ακακίου ἐποίκιον, Βασιλείου ἐπ., Δικαίου ἐπ., Δαμαράτου κόμη, ᾿Αλεξάνδρου πόλις, ᾿Αντινόου π., Δικαίου νῆσος κττ. Ἡ κτητικὴ αὕτη ἐκφορὰ ἐπέδωκε τόσον, ὥστε καὶ ὀνόματα τόπων μὴ ληφθέντα ἐκ τοῦ ὀνόματος κτίτορος ἢ ἰδιοκτῆτου ἐγένοντο κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον περιφραστικά· π.χ. ᾿Ακανθῶν (5^{ος}—7^{ος} αἰ.)

Θήβας, τὸ μέρος Πάτρας ὡς ἀνήκουσαι εἰς ἐκεῖνο τὸ σύστημα καὶ οὕτως οἱ τύποι Ἀθήνας, Θήβας, Πάτρας ἐθεωρήθησαν ὁμοίως ἐνικαὶ γενικαί¹. Κατ' ἀκολουθίαν τούτου εἶπον τότε οἱ λαλοῦντες καὶ ἡ πόλις τῆς Ἀθήνας, ἡ χώρα τῆς Θήβας, τὸ μέρος τῆς Πάτρας, φυσικὰ δὲ καὶ ἡ Ἀθήνα, ἡ Θήβα, ἡ Πάτρα.

Τὰ ἀνωτέρω στηρίζονται δι' ἀναλόγων παρατηρήσεων παρερμηνείας τῶν λαλούντων. Εἰς τοιαύτην παρερμηνείαν ἀπέδωκα π. χ. τὸν τύπον ἡ Πενταγυὸν τοῦ τοπωνυμίου Πενταγυοὶ (οἶ), δηλ. ἡ αἰτιατικὴ ὅς τ' ἔς Πενταγυὸν (ἐνν. τὸ μέρος παραθετικῶς) = ὅς τοὺς Πενταγυοὺς ἐξελήφθη γενικὴ ὅς τ' ἔς Πενταγυοῦς (= ὅς τῆς Πενταγυοῦς) τὸ μέρος². Εἰς παρομοίαν αἰτίαν ὀφείλεται ἡ ἀλλαγὴ τοῦ γένους εἰς τὰ τοπωνύμια (ἡ Δίρφυς -) ἡ Δέρφιν - τὸ Δέρφιν, (ἡ Θεσσαλονίκη -) ἡ Σαλονίκη - τὸ Σαλονίκι, ἡ Ἰθάκη - τὸ Θιάκι, ἡ Στεῖρις - τὸ Στεῖρον κττ. Ἡ αἰτία εἶναι, νομίζω, τὸ ὁμοιόφθογον τῆς καταλήξεως (-ι)³ καὶ ἡ ἀναστροφὴ κατ' αἰτιατικὴν ἐκφορὰ αὐτῶν· τὴν αἰτιατικὴν εἰς Δίρφιν (καὶ σήμερον ἔς τὴ Δέρφιν), εἰς Θεσσαλονίκην, εἰς Ἰθάκην, εἰς Στεῖρον κττ. ἐξέλαβον οἱ λαλοῦντες οὐδετέρου γένους: Δέρφιν (παρετυμολογικῶς πρὸς τὸ ἀδέλφιν;), Θεσσαλονίκην, Ἰθάκην, Στεῖρον καὶ οὕτω λέγεται σήμερον τὸ Δέρφιν, τὸ Σαλονίκι, τὸ Θιάκι⁴, τὸ Στεῖρον.

ΔΗΜ. ΙΩ. ΓΕΩΡΓΑΚΑΣ

καὶ Ἀκανθῶνος ἐποίκιον - χωρίον (Βυζαντ.), Ἀκίς (4^{ος} αἰ.) καὶ Ἀκείως κώμη (6^{ος} αἰ.), κώμη Βούβαστος (2^{ος} αἰ.) καὶ Βουβάστου χωρίον (8^{ος} αἰ.), περὶ κώμην Ἐλευσίνα (3^{ος} αἰ.) καὶ ἐν ἐποικίῳ Ἐλευσίνος (5^{ος} αἰ.), Ἐλεφαντίνη μητρόπολις (2^{ος} αἰ.) καὶ Ἐλεφαντίνης πόλις (4^{ος} αἰ.) κ. ἄ. Οὕτω δὲ ἀπαντᾷ καὶ μόνη ἡ περίφρασις Ἀγκῶνος ἐποίκιον - χωρίον (6^{ος} - 8^{ος} αἰ.) = Ἀγκῶν, Ἀλεξανδρείας χωρίον (6^{ος} αἰ.) = Ἀλεξάνδρεια, Ἀνωγῆς χωρίον (2^{ος} - 8^{ος} αἰ.) = Ἀνωγῆ, Δάφνης ἐποίκιον - χωρίον (5^{ος} - 8^{ος} αἰ.) κττ. (Τὰ ἀνωτέρω τοπωνύμια βλ. παρὰ Preisigke). Ἐντεῦθεν ἔχει λοιπὸν τὴν ἀρχὴν καὶ ἡ ἐν τῇ λογίᾳ σημερινὴ χρῆσις ἡ πόλις τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ πόλις τοῦ Μεσολογγίου, ἡ πόλις τῶν Πατρῶν κλπ.

¹) Πβ. ἀνωτ. σ. 87 σημ. 2.

²) Περὶ τοῦ τοπωνυμίου Πενταγυοὶ βλ. Λαογραφίαν 12 (1937 - 9) 181 - 185.

³) Πβ. Δ. Γεωργακάδην, Ἀθηνᾶ 47 (1957) 251.

⁴) Περὶ τοῦ Θιάκι - Θιακός βλ. ἄρθρον μου, Λαογραφία ἐνθ' ἀν. 192.